

Könyvszemle

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. IV. kötet , N–R. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár – Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 2002. 787 l.

Tulajdonképpen ünnepelnünk kellene, hogy hosszas vajúdas után végre megjelent a romániai magyar írásbeliség összefoglaló művének az utolsó előtti kötete. Sőt azt is hozzátehetnénk, hogy a mű egyre tökéletesedett, ez a IV. kötet már mérce lehet, mindazt ténylegesen felöleli, amit az alcímben célul tűztek ki, adatai is szinte hiánytalanok. Csakhogy mennyi idő kellett ehhez, s milyen felemásra sikeredik az egész sorozat!

Balogh Edgár hívására közel 35 éve, 1968-ban gyűlt össze az a tizenegy tagú szerkesztőbizottság, mely aztán hetente ülésezett a Korunk szerkesztőségében, s kidolgozta a lexikon szerkesztési elveit, összeállította a címszójegyzéket, megindította az anyaggyűjtést. Abból a szerkesztőbizottságból ma már csak hárman élnek. Az I. A–F betűkre terjedő kötet munkálatait 1974 végén akarták lezárni, de végül 1980. december 31-ig húzódtak el, s a kötet 1981-ben, a Kriterion Könyvkiadó gondozásában látott nyomdafestéket. Nagy kompromisszumok árán került sajtó alá a kézirat. Az ismételt cenzúrázás nyomán ki kellett hagyni jóformán minden egyházi-vallásos vonatkozást, azokat az írókat is, akiknek csak ilyen jellegű kiadványai jelentek meg. De a politikailag megbélyegzett szerzők, a külföldre költözöttek se szerepelhettek. Ilyen körülmények között a lexikon távolról sem tölthette be a neki szánt feladatot. Mégis, mindenki ünnepelt! Úgy gondolta, hogy a már megindult sorozatot nem fogják leállítani, két-három évenként kijöhet egy-egy kötet. Akkor még négy kötetesre tervezték a lexikont. Az első kötet az akkor félszázados romániai magyar írásbeliség leltárba vételét tűzte ki célul. Mire megjelent, már több mint hat évtized feldolgozására kellett vállalkoznia. Ki is gondolta volna akkor, hogy a IV. kötet megjelenésekor már több mint nyolc évtizedre bővül romániaiságunk, s ráadásul egy politikai fordulat intézményrendszerünket szinte teljesen átalakítja. Csak reménykedhetünk, hogy az V., zárókötet, nem kilenc évtizedet fog feldolgozni! Kétségtelenül, csúcstartó lesz lexikonunk a megjelenési időt tekintve, mert a legnagyobb magyar vállalkozások is jóval hamarabb lezárultak: Szinnyei József magyar írói életrajzi lexikona 1891–1914 között 14 kötetet hozott ki, Révai Nagy Lexikona is 1911-től kezdve másfél évtized alatt megjelent. Talán a Gulyás Pál-féle, 1944-ben elakadt életrajzi lexikon felújított sorozata versenyezhet majd vele.

Az 1981-es I. kötet megjelenése lendületet adott a szerkesztésnek, s 1983. december 31-re elkészült a G–Ke betűket felölelő II. kötet. Ez már az első

kötet kompromisszumait betartva született, de így is az akkori cenzúra újabb és újabb követelésekkel állt elő, azok teljesítése után sem engedte sajtó alá a kéziratot. Ez csak az 1989-es politikai fordulat után, 1991-es impresszummal jelenhetett meg. Szövegében benne maradt a cenzúra és öncenzúra okozta számos megfogalmazás. De itt jelent meg először az első felekezeti összefoglaló címszó (*izraelita egyházi irodalom*), melyre hárult az ilyen jellegű egyéni címszavak pótlása. A III. kötettől kezdve Balogh Edgár – korára való tekintettel – átadta a főszerkesztői tisztséget Dávid Gyulának, de valójában tovább folytatta a levelezést, aprómunkát a kötet mielőbbi összeállításáért. S kétségtelenül az ő érdeme, hogy 1994-ben sajtó alá került a III. kötet. A kézirat lezárásával kapcsolatban elvi vita alakult ki: legyen-e az ezutáni köteteknek egyezményesen 1989 decembere az adatgyűjtési határa, vagy újabb és újabb időpontokat állapítsunk meg. Ez utóbbi nézet kerekedett felül. Így a harmadik kötetnek 1992. december 31. lett a lezárási ideje. A lexikont élete főművének tekintő Balogh Edgár a IV. kötet munkálatait is elindította. Lényegében szerkesztőbizottság nélkül dolgozott, mert a szerkesztők egy része rendre eltávozott az országból vagy az élők sorából, a még aktívak – maga az új főszerkesztő is – olyan társadalmi feladatokat kaptak, amelyek mellett alig jutott idő szerkesztőségi üléskezésre, szócikkírára. Balogh 1996-ban bekövetkezett halála után a lexikon is a tetszhalál állapotába került; egy darabig még a Kriterion szerkesztőségében Szilágyi N. Zsuzsa viselte gondját.

A IV. kötet támogatását és kiadását 1995-től felvette kiadói tervébe az Erdélyi Múzeum-Egyesület, de aztán évről évre elhangzik a közgyűléseken, hogy a kézirat véglegesítése elmaradt, a kötet átkerül a következő évi tervbe. Időnként már az is felmerül, hogy nem érdemes folytatni a lexikont, nincsenek munkatársai, a nagy időeltolódás miatt célkitűzését sem tudja teljesíteni. Végül mégis a józanabb felfogás győz: a főszerkesztő más kötelezettségeitől szabadulva kézbe veszi a munkát, 2001 őszén az Arany János közalapítvány támogatásával két ösztöndíjas főmunkaidős szerkesztőt sikerül alkalmazni Ábrahám Iza és Gyárfás Zsuzsa személyében. Így az elvileg 1995. december 31-én lezárt kötet kéziratát 2002 szeptemberében tudják sajtó alá adni, s a nagyváradi nyomdának köszönhetően decemberre el is készül a kötet: a kolozsvári Kriterion Napok keretében december 20-án mutatja be Egyed Ákos EME-elnök és Ábrahám Iza szerkesztő.

A IV. kötet is az alapító szerkesztőbizottság égisze alatt jelent meg, a felsorolt 12 személyből ötön (Balogh Edgár, Kacsó Sándor, Köllő Károly, Söni Pál, Venczel József) már halottak, hárman Magyarországon élnek (Láng Gusztáv, Szabó Attila, Tóth Sándor), úgyhogy lényegében csak a főszerkesztő, Dávid Gyula, valamint Benkő Samu, Gábor Dénes és Kántor Lajos vehetett részt a munkában. A 23 szakszerkesztőből csak 9 azonos az első kötetével, közülük is három már halott, úgyhogy itt Gaal György, Kántor Lajos, Kötő József, László Ferenc (zene), Murádin Jenő és Murádin László képviseli a folytonosságot. Rajtuk kívül még 15 helyi szerkesztőt is felsorakoztat a kötet. A szócikkíró munkatársak száma összesen 82. Az első kötetektől eltér-

rően itt minden szócikk végén szerepel azonosító névjegyük. Ábrahám Iza számításai szerint e kötet szócikkeinek összterjedelme 60 000 sor, a teljes, előszóval és mutatókkal ellátott kötet 1014 kéziratoldalt, vagyis 50,73 szerzői ívet tett ki. A szócikkek száma 650 körül mozog. Egy szerzőre 7,74 szócikk esik, 714 sor átlagterjedelemmel. Tizenhat cikkszerző teljesített az átlagon felül.

E kötet szócikkeinek is jelentős hányadát a személyi címszavak teszik ki. Lényegében mindenki, aki tett, alkotott valamit a romániai művelődési életben, itt megtalálható. Valamikor volt olyan mérce, hogy a legalább két kötettel szereplők kerülhetnek be önálló címszóként. De ezt főleg az újabb időkre vonatkoztatva lehetetlen betartani. A régiek esetében pedig, ha még begyűjthetők az adatok, érdemes megörökíteni őket. E kötetben feltűnően megnőtt az egyházi–vallásos kiadványok szerzőinek a száma. Ugyanakkor a két legnagyobb felekezet egyházi irodalmát ismertető összefoglaló szócikk is itt jelent meg: Kozma Zsolt 29 hasábon mutatja be a református, Köllő Károly pedig 37 hasábon a katolikus anyagot. Nehéz feladat hárul e szerzőkre, mert pótolniuk kell az első két kötet hiányait, de csak utalhatnak azokra a szerzőkre, kiadványokra, amelyek az utóbbi kötetekben önálló címszavakat kapnak. A jelentősebb írókra, tudósokra vonatkozó szócikkek inkább csak tájékoztató jellegűek lehetnek, a főbb adatok felsorolása mellett utat nyitnak a további kutatáshoz, bibliográfiai támpontul szolgálnak. Egy Nyíró József, Olosz Lajos, Panek Zoltán, Reményik Sándor esetében ez lehetett a fő szempont. Nagyobb gondot okozhatott a már régebb elhunyt, egy-két tanulmány, szerkesztői munka miatt felvett személyek adatainak a tisztázása. Néha a születés vagy halál dátumát, az életpálya utolsó szakaszát lehetetlen volt kideríteni. Csak a Nagy családnevű tollforgatókból több mint százán kerültek be a lexikonba, s több mint 60 oldalon található adataik. Igaz, néhányan közülük csak utalószóként iktatódtak ide: más néven vagy gyűjtő szócikkben kell keresni őket. Sokukról e lexikonon kívül más helyen nem marad fent adat.

Két személyi szócikket itt ki is egészítenénk. Pekri Géza, a dicsőszentmártoni egykori alpolgármester, emlékiró elhalálozási adatait kérdőjel helyettesíti. Az előttünk fekvő nyomtatott gyászjelentés szerint élete 80. évében, 1965. február 12-én hunyt el Marosvásárhelyen és 17-én temették az ottani római katolikus temetőbe. Péterfi István, a biológiai szakíró, 1978. május 9-én nem Kolozsvárt halt meg, hanem mint az Államtanács alelnöke mexikói kiküldetésben, a Magyar Életrajzi Lexikon 1994-es kötete szerint Mexikóvárosban. Katonai pompával temették el a kolozsvári hősök temetőjének díszsírhelyére. Megakadt még szemünk a Pezderka Sándor műfordító nevének. Dávid Gyula jellemzi az egykori félelmetes politikai lektor hatáskörét és „irodalmi munkálkodás”-át. Már csak e sorokért is érdemes volt felvenni a lexikonba. De azért hihetetlen, hogy sem születése helyét, még csak évét se lehessen felderíteni...

Értékesnek véljük az egyes városok magyar irodalmi életének a számbavételét. Kis városi művelődéstörténetekké kerekednek ezek a szócikkek,

rendszerint felölelik az 1918 előtti időket is, s összképet nyújtanak a város egyesületeinek, társaságainak, nyomdáinak, könyvkiadónak a munkálkodásáról, a megjelenő sajtótermékekről, a városra vonatkozó irodalomról. S eközben az ott élő nevesebb írók-költők közéleti szereplésére is utalás történik. Így szerepel Nagybánya 6, Nagyenyed 8, Nagyszalonta 8, Nagyszeben 4, Nagyvárad 24, Petrozsény 5, Nagykároly 5 hasábos címszóval. Nagyvárad címszava eddig az előző kötetek viszonylatában is a legterjedelmesebb, a Kolozsvárénál is hosszabb 3 hasábbal. Utána rögtön következik a „Nagyvárad Állami Színház Szigligeti Ede Társulata” címszó, mely 9 hasábon tárgyalja a város színházi hagyományait is. Kolozsvár esetében viszont hiányzik a színház, még utalószót sem kap. Egy kis logikával az „Állami Magyar Színház” címszónál az I. kötetben le lehetjük meg adatait. Ez az akkori elvárásoknak tett engedmény volt. De az utalószót majd Sepsiszentgyörgy és Temesvár esetében ki kellene tenni. Hasonlóan e kötet *opera* szavához is jól fogott volna az utalás az „Állami” kezdetű szócikkhez.

Két címszótypust – épp romániaiságából kifolyólag – lexikonunk hozott létre. Ezek a feldolgozott időszakon és területen kívül esők itteni kultuszát, utóéletét hivatottak feldolgozni. A régebb meghaltak esetében az „Orbán Balázs emlékezete”- típusú címszavak születnek, s az illetővel kapcsolatos, minden 1918 utáni romániai publikációra, megemlékezésre utalnak. Orbánon kívül Oláh Miklós, Ormós Zsigmond, Oroszhegyi Józsa, Pápai Páriz Ferenc, Pázmány Péter, Petelei István, Petőfi Sándor, Pósta Béla, Purjesz Zsigmond, Rákóczi Ferenc kap ilyen típusú címszót. A fejedelmeknél maradván az előző kötetekben még Bethlen Gábor szerepelt ilyen szócikkkel. Vajon János Zsigmond, Báthory István vagy I. Rákóczi György kultusza nem érdemelt volna hasonló összefoglalást? A kortárs, Románián kívül élő írók esetében a „Radnóti Miklós és a romániai magyar irodalom” szócikk-típus tartalmazza az író itteni hatásának, utóéletének, művei kiadásának a feldolgozását. E kötetben még Németh Lászlónak jut ilyen szócikk.

A lexikon irodalmi jellegét növelik a kapcsolatokat és kölcsönhatásokat vizsgáló szócikkek: összehasonlító irodalomtudomány, örmény–magyar irodalmi kapcsolatok, román–magyar irodalmi kapcsolatok. Különösen az egyes műfajok, fogalmak itteni jelentkezését vizsgáló szócikkek igen gazdagok. Íme, a „népi”-vel kezdődőek: ~ élettörténet; ~ gyógyászat; ~ hiedelem; ~ irodalom; ~ játékok; ~ kollégium. Csak ezek után jönnek a népköltészet, néprajzi irodalom, népszínház, népzene kultúra terjedelmes szócikkei. Az irodalmi társaságok, csoportosulások, nyomdák, könyvkiadók, folyóiratok és újságok címe-nevei mellett a viták anyagának összefoglalása is igen tanulságos. A „Nem lehet” például 12 hasábot kap, a „romániaiság” 8 és felet. Ennek a ma többektől vitatott jelzőnek a használatát Kristóf György, majd Gaál Gábor indokolta meg, utóbb azonban erősen politikai felhangot kapott: a magyarországitól való elkülönülést hangsúlyozta a kommunista időkben. Napjainkban igyekeznek elkerülni leírását. A lexikon címében is szereplő kifejezés történetét ismerteti a szerző, Dávid Gyula, s bár tartózkodik az egyér-

telmü állásfoglalástól, sejteti, hogy – a csángókra is gondolva – nem túlhaladott használata.

Azt még indokoltnak vélhetjük, hogy a „nemzetiségi kérdés irodalma” megkapta a maga szócikkét, de a pártok aránytalan szerepeltetése meggondolkoztató. Az Országos Magyar Párt 23 hasábot kap, a Romániai Demokrata Szövetség még utalószót sem. S még hány pártalakulatot lehetne számba venni!

Meglepő olyan szócikkek felbukkanása, mint az „ősnymtatvány” vagy a „rovásírás”. Végül is ezeknek csak a szakirodalma révén lehet közük a lexikon tárgyához. Vitatható az a meghatározás, hogy a 15-16. században készültek az ősnymtatványok. Minden lexikon és szakkönyv csak a 15. századiak esetében használja e kifejezést. Akkor viszont nem lehetne tárgya a szócikknek, mert Erdélyben csak a 16. századtól kezdve készültek nyomtatványok. A 16. századi anyagot a Régi Magyar Könyvtár címszó alatt szokták emlegetni.

A IV. kötet rövid előszava „romániai magyar Noé bárkája”-ként említi a lexikont, amelybe minden beletartozik, s megkérdőjelezi, hogy érdemes-e majd az V. kötet után kiegészíteni az eddigieket. Nem kellene-e egy új, ténylegesen irodalmi szaklexikont összeállítani. Kétségtelenül ma már nehéz az irodalomba sorolni a gazdag orvosi, műszaki, zenei, képzőművészeti anyagot. Mégis az azóta 2003. január 22-én megtartott munkatársi gyűlés amellet vokolt, hogy az V. kötet szerkesztése mellett, azzal párhuzamosan el kell készíteni a pótkötetet is, s szükséges a szerkesztőbizottság megújítása, új munkatársak bevonása. Az V. kötet ezernél több tervbe vett címszavából eddig vagy kétszáz készült el, reméljük, hogy a folyamatos munka ezúttal nem akad el.

A kötet unitárius vonatkozásai nem túl gazdagok. Természetszerűleg az V. kötetre maradnak az „unitárius” szóval kezdődő címszavak, még egyesületek, folyóiratok neve sem esik a N–R betűközbe. Beke György jegyzi az „Orbán Balázs emlékezete” címszót, de ebben az egyházi vonatkozásokra, folyóiratokra alig-alig tesz utalást. Adatgazdag személyi szócikket kap Nagy Albert (1902–1970) festőművész, ??Nagy Ferenc (1915–1976) biológus egyetemi tanár, Orbán János Dénes (1973) költő, Pálffy Márton (1873–1936) műfordító, kollégiumi tanár, Pálffy Antal (1903–1973) Bolyai-kutató matematikus, Pálfi Miklós (1895–1981) tordaszentmihályi népi író, Pap Géza (1920–2002) és Pap István (1915-1994) mezőgazdasági írók, Pap Lajos (1922-1962) meseíró, Pataky Etelka (Gidófalvyné, 1898–1984) festőművész, továbbá a színpadi író és dalárdaszervező Péterffi Gyula (1878–1942). Pálffy Ákost, Péter Lajost, Rostás Dénest és [Sütő] Nagy Lászlót a következő kötet címszavaihoz utalják. Nem kizárt, hogy még több unitárius személyiséget is fel lehet fedezni a kötetben. Hiszen – ez is egy hiányosság – a felekezeti hovatartozásra nem történik utalás, legfeljebb az iskola neve sejteti, hogy a megfelelő felekezet tagjáról lehet szó. Végül – talán nem túlzunk, ha – Paget Jánost is méltónak véljük egy emlékezetét megörökítő címszóra.

Hugo Meltzl – Samuel Brassai: *Acta Comparationis Litterarum Universarum*. Jahrgang I. Anul I. (1877). Reeditat de – Neu herausgegeben von Horst Fassel. Cluj-Napoca – Klausenburg, 2002. 331 l. [Presa Universitara Clujeana]

A kolozsvári sajtótörténet legérdekesebb, s mindmáig nem eléggé értékelt fejezetét képezi az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok (ÖIL). Az 1872-ben megnyitott kolozsvári egyetem legidősebb és legfiatalabb tanára, a matematikát tanító polihistor Brassai Sámuel és a német szakos Meltzl Hugó fogott össze szerkesztésére. Az ötletet minden bizonnyal németországi tanulmányai idejéről Meltzl hozta magával, de szüksége lehetett a minden új iránt fogékony, nagy nyelvtudású, tekintélyes Brassai támogatására, szerkesztői tapasztalataira, s nem utolsósorban anyagi hozzájárulására. Az 1877 januárjában megindított folyóirat első három évfolyamát együtt szerkesztették, majd fokozatosan Meltzl kezébe összpontosult a számok gondozása. Egyetemi nyugdíjaztatásakor, 1883-ban Brassai visszavonult a szerkesztéstől, de munkatárs maradt. A 70-es évek végén élte a lap virágkorát. 1880-ra 97 munkatársat tartottak számon, szinte valamennyi kontinensről. A címet eleinte hat, majd tizenkét nyelven tüntették fel. 1879-től a magyar helyett a latin lesz a főcím: *Acta Comparationis Litterarum Universarum*. Eleinte – július és augusztus kivételével – havi két számot hoznak ki, tíz-tíz számot kötetbe foglalnak. Az 1880-as évek közepére a fáradtság jelei mutatkoznak a lapon: 1885-ben csak egy kötetet sikerül kihozni. Bár 1886-tól új sorozatot indít Meltzl, ennek összevont számai, rendszertelen megjelenése, a külföldi munkatársak elmaradása előrevetíti az 1888 elején bekövetkező megszűnést. Így is húsz kötetet tesz ki a lap. Úgy tűnik, sehol a világon nincs teljes sorozata. Hiszen az utóbbi évfolyamok számai 50–100 körüli példányban jelentek meg.

A lapot azonban az teszi igazán nemzetközileg figyelemre méltóvá, hogy egy akkoriban új tudományágnak teremtett világviszonylatban elsőként fórumot. Ehhez járul a lap soknyelvűsége, több mint húsz nyelven jelentek meg közleményei, a világnyelvek mellett finn, svéd, holland, izlandi, dán, örmény, román, albán, cigány, kínai, japán, arab, gael szövegeket, népköltészeti alkotásokat olvashatunk. A német és francia mellett a magyar a lap hivatalos nyelve. De a szerkesztők azt tartják helyesnek, hogy a dolgozatokat azon a nyelven írják, amelynek az irodalmára vonatkoznak.

A szász és cipszer ősökre visszatekintő Meltzl a kolozsvári Unitárius Kollégium diákjaként az 1850-es években tökéletesen megtanult magyarul és Petőfi csodálójául szegődött. Ő a Petőfi Irodalmi Iskola megalapítója. Így nem csoda, hogy folyóiratában is fórumot teremtett a Petőfi-kultusznak (Petőfiana), akárcsak az általa tisztelt német filozófusnak (Schopenhaueriana) vagy a sokra értékelt népköltészetnek (Symmikta).

Az ÖIL-ről jó száz éven át csak a magyar szakkutatók tudtak többet az általánosságoknál. Meltzl halálakor, 1908-ban inkább különködő professzor-

ként emlékeztek rá, aztán gyorsan elfelejtették. A terjedelmes Brassai-irodalom is a polihisztor szerkesztői munkásságának egyik kuriózumaként kezelte a lapot. Sem Kerekes Ábel 1937-es Budapesten megjelent Meltzlmonográfiája, sem a Petőfi-kutató Meltzlt bemutató Kristóf György írta tanulmány (1957) nem sokat segített a lap nemzetközi megismertetésében. Berczik Árpád szegedi germanista 1959-ben megjelent francia és 1962-es német nyelvű értekezése, majd Vajda György Mihály komparatista professzor 1962-es német és 1965-ös angol nyelvű dolgozata az éppen fellendülő világirodalom- és összehasonlító irodalom-kutatók figyelmét felkelthette az ÖIL iránt, de ezek nyomán is legfeljebb regisztrálták a lap létét. Az 1960-as évek végén, 70-es évek elején Kolozsvárt is felfigyeltek a folyóírra. Mikó Imre, Engel Károly, Kozma Dezső és alulírott is foglalkozott vele. 1975-ben pedig a Kriterion Könyvkiadó Téka-sorozata számára válogatást állítottunk össze az ÖIL anyagából. A kötethez írt bevezető-tanulmányunk és jegyzetanyagunk a lappal kapcsolatos minden fontos dokumentumot felölelt. Sajnos, ezek a magyar és román nyelvű (Engel Károly) közlemények, kötetek alig-alig váltak ismertté a határokon túl, s világviszonylatban észrevétlenek maradtak.

Így válhatott aktuálissá az ezredfordulóra az ÖIL újbóli felfedezése, világviszonylatban való megismertetése.

A kolozsvári egyetem egykori tanítványa, jelenleg a tübingeni egyetem Dunai Sváb Történeti és Honismereti Intézetének munkatársa, Horst Fassel vállalta magára, hogy a Babeş–Bolyai Egyetem német tanszékével együttműködve újranyomassa az ÖIL évfolyamait. A 2002 őszén megjelent első kötet a folyóirat 1877-es évfolyamát teszi közkinccsé abból a megfontolásból kiindulva, hogy a folyóiratnak alig néhány könyvtárban található meg a többé-kevésbé teljes sorozata. A lap anyagát tehát el kell juttatni a kutatókhoz. Mi csak sajnálhatjuk, hogy – anyagi okokból – nem a hasonmás kiadás, hanem a betűhű újranyomatás mellett döntöttek. Mert a lap formátuma, tördelése, egész tükre a maga nemében szintén egyedülálló volt. A kiadói jegyzet szerint csak a nyilvánvaló sajtóhibákat korrigálták. Az újranyomásból keletkezett A4-es formátumú tekintélyes kötethez összefoglaló tartalomjegyzék, Andrei Marga kolozsvári rektor és Horst Förster tübingeni intézetvezető előszava valamint Fassel terjedelmes Meltzltanulmánya és -bibliográfiája társul.

Horst Fassel *Lömnitzi Meltzl Hugo (1846–1908) és az összehasonlító irodalomtudomány kezdetei* című, több mint húszlapos német nyelvű tanulmánya négy fejezetre oszlik. Az első az ÖIL huszadik századi recepciójával foglalkozik. Az összehasonlító irodalomkutatás aacheni professzorának, Hugo Dyserincknek 1991-ben megjelent komparatistikai szakkönyvéből vett terjedelmes idézettel adja meg az egész dolgozat alaphangját: németországi indíttatások nyomán Meltzl kolozsvári tanárként alapította meg Európa úttörő összehasonlító irodalmi folyóiratát. Ezt alátámasztó német szerzőktől vett idézetek után az 1960-as évektől kibontakozó magyar és román kom-

paratisztikai szakirodalom első utalásait is említi. Helyes meglátása szerint – világviszonylatban – nagyon kevés megközelítőleg teljes sorozata található a folyóiratnak, ezért nem kutatták és értékelték eléggé, s ezért szükséges most az újranyomatás útján közkinccsé tenni. Felsorolja, hogy a kolozsvári egyetemi és akadémiai könyvtárak sorozatai mellett még jelezték az ÖIL meglétét az Osztrák Nemzeti Könyvtár, Magyar Nemzeti Könyvtár (bizonyára OSZK), Frankfurt am Main, Weimar, Mainz, Velence (Biblioteca Marciana) könyvgyűjteményeiben. A berlini Állami Könyvtár sorozata a háborúban pusztult el. Tudtunkkal a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumnak is van egy elég teljes sorozata.

A tanulmány harmadik és negyedik fejezete Meltzl életútját és tanári pályafutását követi nyomon. Származására, iskolás éveire vonatkozóan igen kevés adatot talál. Viszont németországi tanulmányait illetően alaposabb munkát végez: tisztázza, hogy 1866 és 1872 között mely éveket töltötte Heidelbergben, Lipcsében és Bécsben, kiknek a kurzusait hallgatta. Rámutat, hogy az eddigi feltételezésekkel ellentétben nem lehetett Friedrich Nietzsche diáktársa Lipcsében, Heidelbergben viszont kollegája volt Eötvös Lorándnak. Nem Lipcsében, hanem 1872 júliusában Heidelbergben szerzett doktortust filozófiából és újabbkori német irodalomtörténetből. Meltzl Schopenhauer iránti csodálatát Fassel a lipcsei Rudolf Seydel, valamint a heidelbergi Julius Holtzmann professzorok hatására vezeti vissza.

Meglehetősen vitatható a dolgozatnak az az állítása, hogy Eötvös Loránd ajánlására nevezte ki az apa, Eötvös József kultuszminiszter az akkor csak 26 éves Meltzl-t a kolozsvári egyetem tanárául. Már csak azért is, mert a kinevezések idején már jó ideje nem Eötvös, még csak nem is utóda, Pauler Tivadar, hanem Trefort Ágost a kultuszminiszter. Ő terjeszti az uralkodó elé a kinevezendő névsorát. Kétségtelenül nagy bizalomelőlegezés volt ez az éppen csak ledoktorált fiatal iránt.

Meltzl kolozsvári életére, egyetemi pályájára vonatkozóan is kevés adatot talál Fassel. Az egyetem nyomtatott tanrendjei alapján körvonalazza előadói-kutatói tevékenységét, s utal rá, hogy a rektori és dékáni munkásságáról majd levéltári kutatással lehet többet megtudni. De addig is jó lett volna átlapozni az egyetem értesítőinek másik két sorozatát, az Almanachot és a Beszédeket. Ezek rengeteg adatot szolgáltatnának. E fejezetben találunk utalást Meltzl külföldi utazásaira (Szicília, Görögország, Egyiptom), és arra, hogy a róla szóló megemlékezések inkább csak különöskéit sorolják fel.

Fassel tanulmányának több mint felét a negyedik fejezet teszi ki. Ennek címe is hangsúlyozza, hogy az „első európai összehasonlító irodalmi folyóiratot” mutatja be. Meglepő, hogy éppen a címben helytelen a megszűnés dátuma: a szövegből is kiderül, hogy nem 1887-ben, hanem 1888-ban jelent meg az utolsó szám. Megismerhetjük a folyóirat történetét, megjelenési korszakait, címváltozásait. Itt próbálja tisztázni Brassai szerepét a lap megjelenítésében. A Brassaival kapcsolatos megállapítások többszörösen is arra utalnak, hogy a szerző alig-alig ismeri az utolsó polihisztorról szóló terje-

delmes irodalmat. Brassai nem a Bölcsészeti karon tanított, s volt dékán, hanem a Matematika–természettudományin. S bár a bölcsészeten is tartott 1876-tól szanszkrit és összehasonlító nyelvészeti előadásokat, azért a legkevésebbé szokták őt klasszika-filológusként értékelni. Úgyhogy nem áll az a feltetelezés, hogy Meltzl azért vonta be a szerkesztésbe Brassait, mert ez mint a kar dékánja támogathatta a lapot. Brassai a dékáni tisztségen túl is nemzetközi kapcsolatokkal és szerkesztői gyakorlattal rendelkező igen tekintélyes tudós volt. A 31 éves Meltzlnak még anyagi szempontból is szüksége lehetett Brassai támogatására. Az viszont tény, hogy a folyóirat szellemi irányítása Meltzldre hárult. Tőle származik a szerkesztői program, az összehasonlítás mikéntjére vonatkozó cikkek többsége: világirodalommal, összehasonlító irodalomtörténettel, poliglottizmussal, fordítástudománnyal, a népköltészet megismertetésével akar foglalkozni. Vagyis világkultúrát, az internacionalizmust, a toleranciát állítja előtérbe a XIX. század második felében, a nacionalizmus virágkora idején.

A további alfejezetek Meltzl irodalomfelfogását és ennek tükröződését a lap hasábjain vizsgálják. Meltzl leginkább lipcei professzorától, Johannes Minckwitztól vette át azt a nézetet, hogy a nemzeti irodalmakat egy-egy nagy egyéniségük összegezi és képviseli, mint ahogy például a magyar irodalom színtézisét Petőfi nyújtja. Ennek ellenére a világirodalmat még a nemzeti irodalmak összességként fogja fel. A hasonlítás két módszerét dolgozza ki: a közvetlent (poliglottizmus), amikor a hasonlító mindegyik vizsgált alkotás nyelvét ismeri, és a közvetettet, amikor fordítások segítségével történik az összevetés. Meltzl nagy érdeme, hogy a műirodalom mellett a népköltészeti alkotások összehasonlító kutatását is szorgalmazta.

Fassel számba veszi az ÖIL kapcsolattartásának fórumait, vagyis kikkel kollaborált Meltzl célja megvalósítása érdekében. Felsorol egyetemi tanszékeket, folyóiratokat, egyetemi tanárokat és rokon felfogású tudósokat. Összintén szólva – a folyóiratokat kivéve – a másik három kategória megkülönböztetésének nem sok értelmét látjuk: az egyetemi tanszék is akkoriban egyetlen oktatót jelentett. Kétségtelenül hasznos a munkatársak azonosítása, főbb adataik összegyűjtése.

A Meltzl-féle összehasonlító irodalomtudomány vagy – az ő szavai szerint – „jövőtudomány” érdemeit számba véve három vonatkozást domborít ki a szerző: A. a tárgy–téma–motívum összefonódás párhuzamos vizsgálatát szorgalmazta a lap; B. Meltzl nemzetközi tudományos viszonylatban elősegítette a nyelvészeti, irodalmi, kultúrantropológiai kommunikációt; C. fordításokkal, recenziókkal elősegítette a kölcsönös irodalmi recepciót. Külön hangsúlyt fektetett az alkotó recepcióra: a mű kongeniális utánköltésére. Meltzl csak a kezdetekig jutott el, de jövőtudománya „egy minden irodalmi vonatkozást átfogó összehasonlító irodalomtudomány akart lenni” – állapítja meg összegzésében Fassel.

A kötetet Meltzl-bibliográfia zárja: önálló tudományos kiadványok (26 cím), kiadások és fordítások (17), folyóiratban megjelent tanulmányok (86),

fordítások (12), ÖIL-antológiák (2), Meltzlről szóló lexikonszócikkek (6), bibliográfiák (2) és önálló tanulmányok (50). A könyvészet alapjául az 1937-es Kerekes Ábel-féle disszertáció bibliográfiája szolgálhatott, de ezt gondosan kiegészítette a szerző az újabb nemzetközi irodalommal.

A tanulmány és a bibliográfia átnézése után az eddigi észrevételeinkhez még hozzá kell fűznünk egyet: a szerző, még ha a bibliográfiába fel is veszi, nem ismeri eléggé a Meltzlrre és folyóiratára vonatkozó - meglehetősen gazdag - magyar szakirodalmat. Bizonyára ez azzal is összefüggésbe hozható, hogy nem tud eléggé magyarul. Tanulmánya hivatkozásaiban is csak más nyelven közlő magyar szerzőkre utal. Így német-szemponútú lett az új Meltzlkép. Ami végül is ellensúlyozza az eddigi magyar-szemponútú bemutatások egyoldalúságát. Alulírott a szerző figyelmébe ajánlja két régebbi dolgozatát, melyek a bibliográfiában nem szerepelnek (közülük az első Meltzl iskolás éveire és családjára, halálára vonatkozóan több olyan adatot tartalmaz, melyeket Fassel ezután tisztázandónak vél): *Meltzl Hugó útja Petőfiig* (Utunk, 1983. ápr. 15.); *Angolszász vonatkozások az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokban* (Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1985. 77–80.). Hasonlóképpen Mikó Imre Utunkbeli cikke (1968. szept. 20.) és Brassai-kötetének (*Az utolsó erdélyi polihisztor*. Bukarest, 1971.) az ÖIL-re vonatkozó fejezete (129–134.) bekerülhetett volna legalább a könyvészetbe.

Az ÖIL első évfolyamának újranyomtatott 20 száma a mai nyomdatechnika lehetőségeivel igyekszik tükrözni, utánozni a folyóirat egykori tördelését, betűtípusait. Még a gyakori görög idézeteket is eredetiben adja. A soknyelvűség ellenére kevés a sajtóhiba. Ez a szövegeket gépbe tápláló Nicoleta Botezatut, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár munkatársát és Monika Jekeliust, a szöveg szerkesztőjét dicséri.

A kiadványt forgatva felmerül bennünk a kérdés, hogy ez a sorozat - legalább német földön - hozzáférhetővé teszi-e az ÖIL-t. Mert a kutatók majd böngészhetik, de igen kevesen fogják érteni a sokféle nyelven írt szöveget. Az egyes évfolyamok után nem lehetett volna-e németül vagy angolul összefoglalni a nem német/angol nyelvű tanulmányokat? Főleg azokra gondolunk, amelyek irodalomtudományi szempontból jelentőséggel bírnak. Fassel tanulmányát a következő kötetben angolul is közzé lehetne tenni. Mert a komparatistika nyelve ma már az angol, s az ÖIL-t csak méltó angol ismeretések útján lehet bevinni a világ szakirodalmába.

Dr. GAAL GYÖRGY

ESZMÉK – GONDOLATOK

Minden vallást jónak tartunk, ami azt jelenti, hogy a magunkét nem becsüljük semmire. (*Makkai Sándor*)

Ne templomainkban legyen szent az Isten, hanem szívünkben, mert lerombolható mindaz, amit emberkéz alkotott. Azt a templomot tartsuk tisztán, amit nem a füst, nem a por, hanem a rossz gondolatok szennyeznek be, amit nem az égő gyertyák világítanak meg, hanem Isten világossága és a bölcsesség fénye. (*Lactantius*)

Az istenek adnak minden jót az embereknek úgy most, mint hajdan. Azonban mindazt, ami rossz, káros és haszontalan, azt nem az istenek ajándékozzák az embereknek sem hajdan, sem most, – hanem ők maguk botorkálnak bele ezekben elméjük vaksága és halgasága folytán. (*Démokritosz*)

Minek csapjuk be magunkat? Nem kívülről jött a mi rosszságunk: bennünk van, egészen a zsigereinkbe telepszik, és azért gyógyulunk nehezen, mert nem tudjuk, hogy betegek vagyunk. (*Seneca*)

Az isten nem mindennek, hanem csupán a jónak az oka. (*Platón*)

Vádolni istent: az a legkényelmesebb. (*Euripidész*)

A többi élőlényvel szemben az ember sajátossága, hogy ő az egyedüli, aki felfogja a jót és a rosszat, az igazságot és az igazságtalant... (*Arisztotelész*)

Az igazság nem akkor születik, amikor az emberek rátalálnak. (*Pascal*)

Az igazság olyan gyümölcs, amelyet csak egészen megérve kell leszakítani. (*Voltaire*)

Az igaz ügynek nincs rá szüksége, hogy igazságtalanság árán győzzön. (*François Mitterrand*)

Az igazságtalanság viszályt, gyűlölködést és harcot, az igazságosság ellenben egyetértést és barátságot hoz létre az emberek közt. (*Platón*)

Lehetetlenség, hogy valaki igazságtalanságot szenvedjen el, ha nincs, aki elkövetné az igazságtalanságot... (*Arisztotelész*)

Jobban óvakodjunk igazságtalanságot tenni, mint olyat elszenvedni. (*Platón*)